

IN MEMORIAM

Cercles. Revista d'Història Cultural 17/2014: 173-178

ISSN: 1139-0158

PER A JORDI CASTELLANOS¹

Josep M. Domingo
Universitat de Lleida

A diferència dels amics que ara m'acompanyen a la taula i de molts dels presents aquest vespre a l'IEC, jo no he compartit feina amb Jordi Castellanos ni, de fet, vaig ser-ne alumne. Però és tot just per això que al capdavant no refuso de ser aquí: hi sóc (i n'agraeixo l'oportunitat) simplement per un deute compartit de reconeixement per la feina d'excel·lència que Jordi Castellanos ha fet al llarg de les quatre darreres dècades. Hem de poder dir que admirem i que ens mereix agraïment, i no podem sinó agrair i admirar aquesta seva feina ineludible per als qui ens dediquem a la docència i la recerca en literatura catalana, una feina sobre la qual Castellanos ha edificat un mestratge de què no pensàvem que haguéssim de prescindir tan aviat. Si m'és permès d'insistir en la primera persona, jo hi comptava si més no d'ençà que el 1976, en el marc d'una escola d'estiu, assistia a unes sessions seves sobre noucentisme —en el curs de les quals ens avisava de l'aparició imminent, a la nounada revista *Els Marges*, d'un article sobre el moviment tan i tan interessant que havia escrit un jove que aleshores era a Alemanya (explicava Castellanos), i que ara tinc al costat: el professor Murgades. La part més personal de l'agraïment que em fa ser aquí em fa memòria d'episodis, allargats en el temps, de la disponibilitat generosa de

¹ Text llegit en la sessió en memòria de Jordi Castellanos celebrada el 9 de gener de 2013 a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans a Barcelona, convocada per la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut, el Departament de Filologia Catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona, la Institució de les Lletres Catalanes, la Societat Catalana de Llengua i Literatura i la Societat Verdguer.

Castellanos a suportar grans llaunes, a consultes probablement intempestives i a deixar-se enredar en afers de dubtós profit per a ell. Hi compto les activitats en què es va avenir a col·laborar de la Facultat de Lletres i del Departament de Filologia Catalana de la meua universitat, la Universitat de Lleida, o la seva contribució a iniciatives teixides a recer seu, com l'editorial Punctum. O l'ajut que ens brindava per a la commemoració, el 2009, dels 150 anys dels Jocs Florals de Barcelona —que es concretava en la preparació d'un volum sobre Lluís Domènech i Montaner i els Jocs, que ha romàs inèdit.

El seu traspàs sobtat ens afligeix, i ens colpeix especialment perquè ha truncat una obra en marxa de què tant, encara, esperàvem. Un traspàs, doncs, que sentim prematur, en efecte, en plena maduresa investigadora i creativa, que ha interromput una aventura que, per motius variats (però entre els quals un de poderós: l'escenari en què es produïa, el de la naixent, i plena de promeses i virtuts, Universitat Autònoma de Barcelona), no sé desvincular de la marca generacional de la joventut revoltada, agitada, compromesa i creativa en què va forjar-se. El passat 20 d'octubre, al comiat que donàvem a Castellanos al cementiri del Collserola, Josep M. Benet i Jornet suggeria aquests matisos (la joventut auroral, la mort prematura) amb l'allusió a una fotografia que jo també voldria retreure, ara (i de què puc disposar gràcies a l'amabilitat de Benet).

La foto mostra Jordi Castellanos, Eva i Blanca Serra i Montserrat Roig a Viena, l'estiu de 1971, al peu del monument a Goethe. S'acaren no pas al fotògraf, que és el mateix Josep M. Benet, sinó al monument, com entomant el repte d'aquella consigna goethiana d'ajustar literatura i vida. Castellanos sens dubte l'entomava: enrolat en el projecte historiogràfic de Joaquim Molas, equipat de materialisme dialèctic i de lectures dels grans clàssics contemporanis de la crítica marxista, amb les incerteses laborals de qui es volia dedicar a la literatura catalana en temps del tardofranquisme, Castellanos iniciava, als anys setanta, la trajectòria que admirem

de construcció d'espais i d'instruments per al coneixement, la recerca, la transmissió i l'apreciació del patrimoni literari: és a dir, els molts anys de docència, òbviament, i l'elaboració d'obres de referència (de la *Guia de literatura catalana contemporània* a les col·laboracions a la «part moderna» de la *Història* de l'Ariel), l'endegament de projectes i grups de recerca, la direcció editorial, l'acomboiament (direcció inclosa) de la revista *Els Marges*, la creació de la base de dades en línia *Traces*, etc. Castellanos (i els que l'hi han acompanyat: l'esplèndid equip de què s'ha sabut envoltar), en definitiva, treballava per a la construcció de la magistratura acadèmica imprescindible per a qualsevol literatura viva: la magistratura de la docència i la de la «literatura secundària» —la literatura secundària que fa d'ombra de l'obra primària, de la qual no és sinó vicària, però que resulta indispensable per mantenir-la com a patrimoni actiu. Hi treballava tot perferent una trajectòria que es veia acollida per la fortalesa de la literatura dins l'espai cultural —que es veia acollida, doncs, en el crèdit del poder legitimador de la literatura i en la creença de la *necessitat*, del caire imprescindible, dels productes de tot ordre que s'hi referien. En un treball publicat el 1982, *Funció actual de la història de la literatura* (un treball reactiu contra el suposat poder omnímode dels «historiadors de la literatura»: signe dels temps), Castellanos podia constatar, i celebrar

L'aparició d'un nou públic lector [...] [que] possibilita i fins i tot fa rendibles les edicions de textos literaris i, ahora, reclama l'instrumental adequat per a l'exercici de la seva professió. D'aquesta manera, el passat literari es fa present en el món editorial, en les revistes literàries, en l'ensenyament i àdhuc, en les pàgines literàries dels diaris (pàgines que assoleixen la seva màxima amplitud i coherència quan celebren aniversaris de morts il·lustres).²

Anys després, Castellanos reconeixeria haver viscut «un moment privilegiat» d'atenció als «discursos de la memòria».³ En aquesta tessitura, i amb plena coherència respecte de la convicció sobre el rol modernitzador de la literatura en la contemporaneïtat, els temes de Castellanos són, en primera

² J. CASTELLANOS, «Funció actual de la història de la literatura», dins J. LLOVET, J. CASTELLANOS, À. BROCH, S. SERRANO, *Història i crítica de la literatura catalana avui. Primer col·loqui d'historiadors i crítics de la literatura catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 27.

³ J. CASTELLANOS, «En defensa de la literatura», dins P. Benejam *et al.*, *Mirades al segle XXI*, Vic, Eumo / Universitat de Vic, 2005, p. 146.

instància, la indagació sobre, tot just, la irrupció de la modernitat, sobre el rol dels intel·lectuals en el complex social, sobre els vincles entre els intel·lectuals i el poder. Temes per als quals el modernisme esdevenia aleshores, d'ençà de les lliçons de Joaquim Molas (i Joan-Lluís Marfany ajudant-hi), l'objecte d'atenció adient, començant per la seva mateixa tesi doctoral, un contundent esforç de reconstrucció de la cultura del tombant del segle XIX al XX a través de la trajectòria de Raimon Casellas. Un dels darrers treballs de Castellanos es referia amb lucidesa als estímuls d'aquell moment: la reinvençió seixantista de la història de la literatura catalana presentava les seves plenes virtualitats en l'atenció al:

[...] moviment [que] realitza[va] en tota regla el conflicte de la modernitat, que no és altre que la lluita de l'art dins de la societat industrial, allò que no havia arribat a ser el Romanticisme català perquè la precarietat de la burgesia i de la intel·lectualitat no ho havia permès.⁴

La consolidació del projecte de Castellanos i, en conseqüència, la del seu ascendent com a estudis han assistit al dràstic afebliment de la literatura dins l'espai cultural —pròpiament, segons ha estat indicat, a l'exhauriment de l'«Era de la Literatura» que el romanticisme sancionava.⁵ Hi han hagut d'assistir en la cruel paradoxa de la inversament proporcional disponibilitat de coneixements i de professionals competents respecte dels espais en què poden, ara, projectar-se. Aquí com a tot arreu: «Mais qui lira la littérature secondaire si les œuvres mêmes se sont éloignées», es demanava fa dotze anys, el novembre del 2000, l'organitzador d'una reunió acadèmica *ad hoc* (per tractar, vull dir, precisament sobre «literatura secundària») al Collège de France, a la capital del país literari per excel·lència.⁶ Per la part que ens toca més directament, valguin com a exemples a l'abast la residualització dels estudis literaris en tots els trams del sistema escolar (contra la qual Castellanos, amb altres col·legues, no va estalviar esforços de mobilització) o bé les dificultats cròniques, i creixents, per

⁴ J. CASTELLANOS, «Modernitat, modernisme i la invenció de la història de la literatura catalana», dins *Concepcions i discursos sobre la modernitat en la literatura catalana dels segles XIX i XX*, a cura de R. Panyella, Lleida, Punctum, 2010, p. 235.

⁵ G. GULLÓN, *Los mercaderes en el templo de la literatura*, Barcelona, Caballo de Troya, 2004, cap. IV.

⁶ M. ZINK, «Sommes-nous lisibles? Fallait-il en faire un colloque?», dins M. Zink (dir.), *L'œuvre et son ombre. Que peut la littérature secondaire?*, París, Éditions de Fallois, 2002, p. 14.

dur a bon port la nova, i «gran», història de la literatura que ha de substituir la de l'editorial Ariel (un projecte amb el qual Castellanos també s'havia compromès). En fi, ens han explicat convincentment, segons crec, que som dins una crisi en què la residualització de la literatura no fóra sinó un símptoma d'una nova lògica cultural global, la del postmodernisme, que deconstrueix els principis de transcendència, jerarquia, verticalitat (la verticalitat jeràrquica que escenifica la foto vienesa de 1971), transmissió patrimonial, historicitat, rotunditat estilística, coherència narrativa, i que els substitueix pels respectius contravalors: la trivialitat, el populisme estètic, l'horitzontalitat, la «comunicació», el simulacre audiovisual, la ruptura de la cadena significant. I que exigeix, doncs, unes noves maneres en la crítica cultural i en la descripció històrica.

Jordi Castellanos, és clar, hi tenia molt a dir. Goso recordar uns mots seus de 2001, en un volum col·lectiu que projectava diverses *Mirades al segle XXI* naixent:

[...] cal partir de la revisió d'allò que en el passat havia estat la vida cultural per començar a entendre que moltes coses de la diversitat actual formen part indestruïble del mateix fet cultural. Sense renunciar [...] a la funció cohesionadora que ha de girar al voltant de la seva identitat com a «catalana», la cultura ha d'assumir allò que té de vaporós, de refractari a tota frontera, a tota limitació.⁷

O també la insistència seva darrera en la incertesa i la indeterminació del discurs literari, en l'autonomia de la literatura, en la seva inquietant obertura significativa: en l'entrevista a *L'Avenç* del maig passat Castellanos sostenia que

si alguna gràcia té la literatura és justament aquesta: que no és un camp on a i b siguin $a+b$, sinó que poden ser moltes coses. I aquest punt d'incertesa que t'obliga a rumiar i repensar constantment les obres i el seu context és una de les coses que haurien d'aprendre els estudiants del seu pas per la universitat.⁸

També goso recordar un passatge deontològic d'uns mesos abans:

⁷ J. CASTELLANOS, *En defensa de la literatura*, op. cit., p. 132.

⁸ J. M. MUÑOZ, «Jordi Castellanos. La literatura com a investigació permanent» [entrevista], *L'Avenç*, 379 (maig 2012), p. 24 b.

Un bon consell quan es fa història cultural o literària és defugir els dogmatismes i encarar-se al passat amb humilitat. Perquè tot el que ens és permès de fer són hipòtesis.⁹

I no em sé estar encara d'una mica més de deontologia: «Tota cultura», deia a *Literatura, vides, ciutats* (1997), «és carregada de sorpreses. Només cal establir el diàleg, respectar, confiar i treballar honestament».¹⁰

Per seguir-hi bregant, amb tot plegat, comptàvem, ja ho he dit, amb la intel·ligència i l'abnegació de Jordi Castellanos. Ara (reprenc els mots de Carner que ens feien a mans el 20 d'octubre passat¹¹) si més no comptem amb la sort de la seva dedicació: «amb la sort que li ha estat dada de ser-nos, la seva obra, llum».

⁹ J. CASTELLANOS, «El jove Maragall: reaccionari o progressista?», *L'Avenç*, 374 (desembre 2011), p. 36 b.

¹⁰ J. CASTELLANOS, *Literatura, vides, ciutats*, Barcelona, Edicions 62, 1997, p. 16.

¹¹ Uns versos del poema «Dedicació».